

גומרה של תורה

שיר השירים רבה א ט¹

"ויקץ שלמה והנה חלום" (מלכים א ג טו) – אמר ר' יצחק: חלום היה עומד על כנו²: חמור נוהק והוא יודע על מה נוהק, צפור מצויץ והוא היה יודע על מה מצויץ. מיד: "ויבא ירושלים ויעמוד לפני ארון ברית ה' ויעל עולות ויעש שלמים ויעש משתה לכל עבדיו" – אמר ר' אלעזר: מכאן שעושין סעודה לגומרה של תורה. אמר ר' יודן: ללמדך שכל מי שמלמד תורה ברבים זוכה ששורה עליו רוח הקודש. שכך עשה שלמה שלמד ושרתה עליו רוח הקודש ואמר ג' ספרים: משלי וקהלת ושיר השירים.³

מסכת שבת דף ק"ח עמוד ב

ואמר אביי: תיתי לי, דכי חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתיה עבידנא יומא טבא לרבנן.⁴

רמב"ן שמות פרק כד פסוק יא

וטעם וישתו - שעשו שמחה ויום טוב, כי כן חובה לשמוח בקבלת התורה, כאשר צוה בכתבם כל דברי התורה על האבנים וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך (דברים כז ז). וכתוב בשלמה (דהיי"ב א יב) החכמה והמדע נתון לך וגו', מיד ויבא ירושלים ויעש משתה לכל עבדיו (מ"א ג טו). ואמר רבי אלעזר מכאן שעושין משתה לגמרה של תורה (שהש"ר א ט). ונאמר בדוד אביו בהתנדבם לבנין בית המקדש "וויזבחו לה' זבחים ויעלו עולות לה' וגו' ויאכלו וישתו לפני ה' ביום ההוא בשמחה גדולה" (דברי הימים א כט כא - כב), ואף כאן ביום חתונת התורה כן עשו.⁵

שו"ת מנחת יצחק חלק ב סימן צג

ומכאן סמכו לעשות שמחת תורה כמבואר בטושי"ע (או"ח סי' תרס"ט), הרי נאמר ב"י מיד ויבא ירושלים שגמר כל התורה מיד ועשה סעודה לגמרה, וגם בשמחת תורה כתב שם בסוף יש"ש, בה חילוקים שבין בני ארץ ישראל ובין בני בבל (אות מ"ח), דבני בבל עושים שמחת תורה בכל שנה ושנה בחג הסוכות, ובני א"י אין עושים שמחת תורה אלא לשלש שנים ומחצה וביום שישלמוהו עיי"ש.⁶

¹ ראה מקבילה בתחילת קהלת רבה א א. שם הכל בשמו של ר' יצחק וכאן שלושה דרשנים.

² היינו התקיים. שלמה התעורר מהחלום ומצא שאכן קבל את כל החוכמה ששאל (ראה מלכים א ג ד-ז), כולל שפת החיות (האם גם זה תורה? ראה סוכה כח ע"א על חוכמתו של רבי יוחנן בן זכאי שידע גם משלות שועלים ושיחות דקלים). הביטוי "על כנו" מקורו בספר דניאל פרק יא פסוקים כ כא. ראה אבן עזרא שם שפירש: על כנו - על מתכונתו.

³ לאיזו "גומרה של תורה" בדיוק מתכוון המדרש? מה בדיוק גמר כאן שלמה? אם נחבר את ר' יצחק ור' יודן נאמר שהיו כאן שתי "גמירות". האחת שקבל את החכמה והתורה ושרתה עליו רוח הקודש (גמר החלום) והשנייה שסיים כתיבת שלושת ספריו שיר השירים, קהלת ומשלי. כך או כך, מדרש זה משמש מקור ראשי למגוון שמחות של "סיום התורה" ("גומרה של תורה"): סיום כתיבת ספר תורה, סיום לימוד של חלק משמעותי בתורה: חומשומסכת וכו' וגם שמחה כללית של סיום המחזור השנתי של הקריאה בתורה. כולם נלמדים ממדרש זה.

⁴ הגמרא שם מביאה סדרה של חכמים המשבחים את עצמם על מעשים טובים ומצוות שהקיפו לקיים (מתחיל מהקפדה על עונג שבת, ראה שם). ואביי מעיד על עצמו ("תיתי לי" - יבוא עלי אם לא עשיתי כך וכך) שכאשר ראה תלמיד חכם (צורבא מרבנן) שהשלים ללמוד מסכת, עשה יום טוב לחכמים. זה מקור שני למנהג לשמוח ב"גומרה של תורה" שמובא בספרות ההלכה והשו"ת. ראה למשל שו"ת באר שבע (רבי יששכר בער, פוזן פולין 1550, אוסטרליץ מורביה 1623) סימן ע אשר מוסיף גם מקור שלישי מיום טוב שעשה כהן גדול במוצאי יום הכיפורים (גם זה "גומרה של תורה"? וזה לשונו: "... ראייה וסמך למנהג לשמוח בענין מצוה לעשות סעודה מהא דאיתא במדרש רבה בתחילת שיר השירים ויבא ירושלים ויעמוד לפני ארון ברית וגו' א"ר יצחק מכאן שעושין סעודה לגמרה של תורה וכדאיתא בפרק כל כתבי אמר אביי תיתי לי דכי חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתיה עבידנא יומא טבא לרבנן וכדאיתא ביומא פרק בא לו ויר"ט היה עושה כ"ג לאוהביו בשעה שיצא בשלום מן הקדש": וראה גם שו"ת יביע אומר (ר' עובדיה יוסף שליט"א) חלק ד-או"ח סימן יג: "... השלמת ספר אין לך מצוה גדולה מזו ובפרט כשדעתו להתחיל ספר אחר ... והכי נמי בשבת (ק"ט): כי חזינא צו"מ דשלים מסכתא עבידנא י"ט לרבנן. ומכאן נהגו כל ישראל ליתן שבח והודיה למקום ולפרסם אותה שמחה שזכו לכך ועושין סעודה בעת שמסיימין, ומוכח נמי דאפילו מי שלא סיים מסכתא זו מצוה רבה שישמח עם המסיים מדקאמר עבידנא י"ט לרבנן וכו'.

⁵ במקומות רבים נדרשת אכילה ושתייה זו של "אצילי בני ישראל" מיד לאחר מתן תורה (שמות כד, סוף פרשת משפטים) לגנאי. ראה ויקרא רבה כ ג, במדבר רבה טו כד ועוד. אבל לפי הרמב"ן זו הייתה שמחת תורה הראשונה! (ראה גם גמרא ברכות יז ע"א בענין קצת אחר). הרי לנו מקור קדום עוד יותר, הרבה לפני שלמה, כהן גדול ואביי. שים לב שגם כאן, כמו במדרש שיר השירים רבה, השמחה היא קודם כל על קבלת התורה, לא על סיומה. אגב, מוסיף לנו הרמב"ן מקור נוסף מספר דברי הימים משמחה שעשה דוד על ההכנות לבניית בית המקדש והעברת המלוכה לשלמה. מה כאן "גומרה של תורה"? אולי בסוף תהיה לנו תשובה.

⁶ בעל מנחת יצחק (רבי יצחק יעקב וייס נולד בפולין 1902, אב בית דין של העדה החרדית, נפטר בירושלים 1989) מזכיר לנו את מנהג קריאת התורה בארץ ישראל שהיה של מחזור תלת וחצי שנתי. מתי בדיוק עשו שמחת תורה בארץ ישראל? ראה מאמרו של שלמה נאה: סדרי קריאת התורה בארץ ישראל: עיון מחודש, תרביץ, טבת-אדר תשנ"ח שסוקר בהרחבה את מנהג ארץ ישראל

דברים רבה ח ג

רבותינו אומרים: הטיפש הזה נכנס לבית הכנסת ורואה אותם עוסקים בתורה. והוא אומר להם: היאך אדם למד תורה תחלה? אומרים לו: תחלה קורא במגילה ואח"כ בספר ואח"כ בנביאים ואח"כ בכתובים.⁷ משהוא גומר את המקרא שונה את התלמוד ואח"כ בהלכות ואח"כ באגדות. כיון ששומע כך אומר בליבו: אימתי אני למד כל זאת? וחוזר מן השער. אמר רבי ינאי: למה הדבר דומה? לכיכר שהיה תלוי באויר. טיפש אומר: מי יוכל להביאו? ופקח אומר: לא אחד תלה אותו? מביא סולם או קנה ומוריד אותו.⁸ כך כל מי שהוא טיפש אומר: אימתי אקרא כל התורה? ומי שהוא פיקח מהו עושה? שונה פרק אחד בכל יום ויום עד שמסיים כל התורה כולה.⁹

מסכת אבות פרק ב משנה טז

הוא היה אומר לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה אם למדת תורה הרבה נותנים לך שכר הרבה ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך ודע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא.¹⁰

מדרש משלי (בובר) פרשה יד

אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יוחנן: באותה שעה בקשו כל ישראל לרגום את יהושע באבנים, אילולי שירד עמוד הענן והפסיק בינו לבין ישראל. אמרו ישראל למשה: סיים לנו את התורה. נשתכחו המסורות ממשה ולא היה יודע מה להשיב. והיה משה נכשל ונופל על פניו ואמר: רבשי"ע טוב מותי מחיי.¹¹

שבת שלום וחג שמח

שישו ושמחו בשמחת תורה

מחלקי המים

שהיה מבוסס על מחזור גדול של שבע שנים, בתוכו השלימו שני סבבים, כל אחד בן שלוש שנים ומחצה, של קריאת התורה. ומדבריו עולה שהמחזור הגדול הסתיים תמיד בסוף שנת השמיטה ושמחת תורה של ארץ ישראל חברה למצוות הקהל המוזכרת בספר דברים לא י-ב: "... מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסכות ... תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם. הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך וכו'". ונהגו כך לפני הבית וגם אחרי החורבן, עד שגבר מנהג בבל שבו אנו נוהגים היום של מחזור חד-שנתי. המחזור הפנימי של שלוש שנים ומחצה לא הסתיים במועד מדויק וחל פחות או יותר בסביבות חנוכה-פורים של השנה הרביעית למחזור השמיטה. ממנהג ארץ ישראל זה יש לנו ראייה הן לשמחת תורה קבועה בלוח השנה (המחזור הגדול) ששורשיה במצווה מפורשת בתורה והן לשמחות תורה של "סיומים" למיניהם שחלים מתי שחלים. ובאשר לשמחת תורה של פעם בשבע שנים, יש לנו דבר דומה בימינו: סיום הדף היומי שנערך גם הוא פעם בשבע שנים, אלא שעד כמה שידוע לנו אין הוא חל במועד מסוים.

⁷ מגילה היא חלק מספר תורה, פרשה למשל, שהייתה נכתבת לעצמה לצורך לימוד. דרגה גבוהה יותר הוא "חומש". השלם הוא "ספר" או "ספר תורה" המכיל את כל חמשת החומשים וכן הוא בנביאים ובכתובים. האם היו עושים לטיפש זה גם סעודת מצווה אחרי כל ספר על מנת למשוך את ליבו ללמוד עוד ועוד עד שייסיים כל התורה? אגב, לעניין קריאה בציבור נפסק "אין קוראים בחומשים בבית הכנסת מפני כבוד הציבור" (ובודאי לא במגילות וגם לא בהפטרות). ראה מסכת גיטין ס ע"א.

⁸ ובמקבילות למדרש זה (שהן אולי המקור, ויקרא רבה יט ב ושיר השירים רבה ה ח) הנוסח הוא: "הרי אני מביא שני קנים ומספקם זה לזה ומורידו". ראה גם שיר השירים רבה פרשה א' סימן ח': "משל לבאר עמוקה ... ולא הייתה בריה יכולה לשתות ממנה. בא אדם אחד וסיפק לה חבל בחבל, משיחה במשיחה ודלה ממנה ושתה". ראה שם הסימן כולו בשבח האגדה כמפתח התורה ובשבח שלמה המלך כאחד מראשוני בעלי האגדה. וראה גם דרשות רבות על הפסוק "וקובץ על יד ירבה" (משלי יג יא), כגון ספרי דברים פיסקא מח: "כך תלמידי חכמים למד שנים שלשה דברים ביום שנים שלשה פרקים בשבת שנים שלש פרשיות בחדש נמצא מעשיר". הרבה למידות קטנות, הרבה "סיומים" ו"גמירות" מקומיים וקטנים, פעם בשנה סיום כללי וציבורי, מיד התחלה חדשה וביני לביני נמצא האדם מעשיר ומחכים. זה כל הסוד.

⁹ אז פקח כן יכול לסיים את התורה. טיפש לא יודע היכן להתחיל ופקח יודע איך לסיים. שמא נמצא הבדל בשמחת תורה בין פקחים (תלמידי חכמים) וטיפשים (עמי הארצות)?

¹⁰ ברור ש"מלאכה" כאן היא תורה. ובמקבילה במסכת אבות דרבי נתן נוסח א פרק כז הלשון היא ברורה: "הוא היה אומר: לא כל התורה כולה אתה מקבל עליך לגומרה ואי אתה בן חורין לפרוש הימנה. אלא כל המרבה ומוסיף מוסיף שכר הרבה". הטיפש לא יודע שיש דרך "לגמור את התורה" – כל יום לומדים קצת ("וקובץ על יד ירבה"). ואילו החכם יודע שלעולם לא נגמור את התורה ו"לא עלינו המלאכה לגמור". ואולי זה טעם נוסף לכך שמיד מתחילים לקרוא בספר בראשית כדי שלא נחשוב לרגע שגמרנו את התורה.

¹¹ סיום התורה כאן הוא לכאורה עניין אחר שקשור יותר לחילופי דורות ומנהיגים ופחות לשמחת תורה. ראה דברינו בפרשת פנחס תשס"א. אבל ביום זה בו אנו מסיימים את התורה אנו קוראים גם על מות משה. אז אולי יש קשר. מי לנו גדול ממשה ואף הוא לא סיים (ללמד) את התורה. לא עליך המלאכה לגמור ואף אדם לא יכול לומר שלמד את התורה כולה (ראה סנהדרין סח?). ה"סיום" האמיתי שהאדם יכול ליחל לו הוא בהעברת הדגל לדורות הבאים שימשיכו במסורת הלימוד. לא רק מעבר מסוף ספר דברים לתחילת ספר בראשית ומעבר משנה לשנה יש לנו כאן, אלא גם מעבר מדור לדור, מאב לבן ומרב לתלמידו.